

vonalakban elismerik H. v. Heintze kezeltéseit. A problémát elsősorban az okozza, hogy a Konstantinus- és a Theodosiusz-dinasztia nőtagjai a 2. és a 3. századi császárnék hajviseletét hordják (elsősorban Matidia, Marciana és Sabina jön szóba). A szerzők nem változtatnak, pontosabban nem tartották szükségesnek változtatni az előző kötetükben tárgyalt, olyan, a csoportba tartozó női portrék kezeltésén, amelyek azóta vitatottá váltak.

Ezzel a csoporttal kapcsolatban a válaszuk szkeptikus arra a kérdésre, hogy kidolgozhatók vagy megállapíthatók-e olyan megkülönböztető stílusjegyek, amelyek nem a szubjektív megítélésen alapszanak. Végül a csoportba tartozó egyes konkrét darabokkal foglalkoznak. A szerző szerint a 4. századra, különösen a Konstantinus-korra keletkezett, általuk tárgyalt portrék mind problematikusak. Helyesen utalnak arra a metodikai kérdésre, hogy a 4. századi portréplasztikát nem lehet leválasztani a többi, más rendeltetésű faragványról. A szarkofág-faragások azt mutatják, hogy a plasztikus hagyomány még mindig élő és a klasszikus örökség a tetrarchia-kor után ismét érvényre jutott, megújult. A kisázsiai kőfaragási centrumok pedig biztosan fontos szerepet játszottak a hellenisztikus stílus megújulásában. Ezért a kisázsiai kőfaragóművészet mindeddig hiányzó feltárása és feldolgozása fontos szerepet játszik nemcsak a terület, hanem a birodalom későantik művészetének a megismerésében.

J. Inan és E. Alföldi-Rosenbaum mintaszerű munkája, amelynek az egyes portrék tömör, rövid, célravezető és a lehetőségeknek is utat engedő kitűnő katalógusrésze, mint forrásközlés jelenti a nagyobbik részét, alapvető fontosságú lesz a császárkori portréművészet, különösen a kisázsiai fejlődés megismeréséhez és tanulmányozásában.

Tóth Endre

D. Mrkobrad, Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Archäologische Funde der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien. Beograd 1980. Fontes Archaeologiae Jugoslaviae III. Monografije 6. 169 lap, 151 tábla, 7 melléklet.

A mű egy fiatal jugoszláv szerző diplomamunkája, melyet 1977-ben Prof. J. Kovačević, Prof. D. Srećević és Doc. V. Jovanović előtt védett meg. A szerző nagy dologra vállalkozott, nevezetesen Jugoszlávia IV–IX. századi régészeti hagyatékának csoportosított és mutatókkal ellátott képi bemutatására. Munkájának előzménye az 1962-ben megjelent Seoba naroda, a Vajdaság népvándorláskori leletanyagát közlő mű (D. Dimitrijević–J. Kovačević–Z. Vinski, Seoba naroda-Arheološki nalazi Jugoslavenskoj Podunavlja. Zemun 1962), melynek adatait, képanyagát másféle csoportosításban a szerző maradéktalanul átvette, kiegészítve a fenti területre vonatkozó újabb adatokkal. D. Mrkobrad a könyvét rövid történeti áttekintéssel indítja, majd a jugoszláviai koraközépkori régészettudomány fejlődésével foglalkozik. E bevezető részt követi a könyv érdemi része: önálló fejezetekben foglalkozik a hun uralom, a gótok, gepidák, langobardok és avarok régészeti hagyatékával tárgytípusok szerinti felosztásban. Az egyes népeknél a tárgyak nagyobb csoportokban kerülnek bemutatásra, úgymint ékszerek és dísz tárgyak, fegyverek és harci felszerelés, a mindennapi élet tárgyai és pénzek. A csoportokon belül a tárgytípusok (pl. fibula, fülbevaló, gyöngy, övdíszek stb.) rövid ismertetése után a lelőhelyek felsorolása következik, táblaszámmal és a lelőhelyekre vonatkozó lábjegyzettel.

A fő fejezetek német nyelvű kivonata bőséges (csupán a tárgytípusok kerültek nagyobb csoportokban bemutatásra, továbbá nem teljes a lelőhelyek felsorolása és hiányoznak a tábla és lábjegyzetszámok), ismeretével az anyanyelvű szerző jól használható. Problémát jelent azonban, hogy a német nyelvű rész zárójelben levő

lelőhely nevei nem minden esetben egyeznek meg az anyanyelvű szövegben feltüntetett lelőhelyekkel. A tárgytípusokat tagláló fejezetek után a jugoszláv népvándorláskori anyaggal foglalkozó kutatókat segítő bibliográfia (1904–1979), majd a könyv használatát megkönnyíteni kívánó regiszterek, úgymint koronkénti lelőhely- és lelet-jegyzék, névmutató, helynév- és tárgymutató és a leleteket őrző, ABC rendben felsorolt múzeumok nevei kaptak helyet.

A könyv másik részét a CLI rajzos tábla alkotja, és a 7 db számozatlan, kihajtható lelőhelytérkép zárja. A könyv összeállításakor – amely óriási munka volt – a szerző az eddig megszokottól eltérő, a statisztikai módszerek világába vezető, új utat választott. Célja az volt, hogy a népvándorláskor népei tárgyanagával foglalkozó kutatók munkáját segítse aképpen, hogy a leleteket mind a leírásban, mind a rajzos táblákon típusonként csoportosítva mutassa be. A kitűzött cél, sajnos, nem érte el a kívánt eredményt, ugyanis a szerző a csoportosítás által megfosztotta a leleteket legfőbb támaszaiktól, kiszakította a leletegyüttesekből, még hozzá a szóban forgó műben véglegesen. A leletegyüttesek ugyanis a szerző mutatói alapján a legnagyobb nehézséggel sem állíthatók újra össze, csak – a már közöltek esetében – a lábjegyzetben idézett bibliográfia segítségével. Akkor azonban mire jó ez a könyv?

Szerencsésebb lett volna a – bár szintén kicsit nehezen használható – 1962-es Seoba naroda rendszerét követni és kiterjeszteni egész Jugoszlávia területére, vagy legalább, – ha a szerző mindenképp e szisztema mellett döntött – olyan mutatókkal ellátni a kötetet, amelyekből a leletegyüttesek könnyedén rekonstruálhatók. Erre a könyv lelőhelymutatója (topografski registar) alkalmatlan.

Szintén nehezen használható a kötetben közzéadott bibliográfia. A szerző egy hasonló, a megjelenés éve alapján összeállított régészeti bibliográfiát (részben teljesebbet, részben kevesebbet adót) 1976-ban Novi Sad-on, stenciles formában már megjelentetett. Kár, hogy annak kis hatáskörű használhatóságára idősebb kollégái nem hívták fel a figyelmét.

Javításra, számozásra szorulnak a könyv lelőhely térképei is. Első kézbevételeknél nem szembetűnő, hogy a számozatlan térképlapokhoz a 143–147. oldalon levő „popis lokaliteta” jegyzék tartozik. Egy-egy rövid utalás megkönnyítette volna a térképek használatát.

Nem világos a három avarokori térképlap szerepe sem. A harmadikon talán a biztosan nem keletkezhet avarokori leletek kaptak helyet? Ha így van, akkor azonban miért szerepelnek ugyanazok a lelőhelyek több avarokori térképlapon is? (pl. a „vreme avarske dominacije” lapon a 2, 8, 20, 43, 48 stb. lelőhelyszámok).

Feltűnően sok a nyomdai hiba, elírás a könyv anyanyelvi és idegen nyelvű részében egyaránt. Zavaró pl. egyazon szerző nevének különböző alakban való megjelenése is (Czallány, Čalanj, Csallény, Csallány stb.).

A szerző szerint „das Ziel und die Aufgabe dieser Arbeit ist einen Einblick in den gegenwärtigen Stand der wissenschaftlichen Forschung zu geben . . .” Véleményünk szerint a kép rossz arányokkal és valótlán színekkel festett. A jugoszláviai népvándorláskori régészet magasan fölülte áll az ábrázolt állapotnak.

Sz. Garam Éva

Vida Stare, Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev (s prispevkoma Zdenko Vinski, Ovrrednotenje grobnih prdatkov in István Kisely, Antropološki pogledi). Catalogi et Monographiae cura Musei Nationalis Labacensis editi 18. Ljubljana 1980. Szlovén szöveg: 1–83, német szöveg: 85–124. lap. 21 szövegközi kép, 1 színes tábla, 136 rajzos tábla.

A katalógus megjelenését a Catalogi 1. kötetének előszava negyedszázaddal ezelőtt beharangozta, azóta érdeklődéssel vártuk. Kranjban (a régi, főleg osztrák német szakirodalomban Krainburg) a Száva és a Kokra

találkozásával közrefogott félszigetszerű „Lajh”-on a századfordulón Közép-Európa legnagyobb VI. századi temetőjét tárták fel, a sírok száma megközelíthette a 600-at (a 700-at meghaladó sírszám, ahogyan a katalógusban szerepel, mint meglátjuk, túlzás). Ez önmagában több, mint a pre-langobard és langobard korszak pannoniai temetőinek sírszáma.

Kranj – földrajzi helyzetét tekintve – híd Pannónia és Itália között, úgy véltük e híd nélkül a két terület régészeti összefüggéseinek útja csak kerülővel járható. Most kiderült, hogy ez a vélekedés túlzott reményekben gyökerezett, – éppen Kranj a kerülő. A század elején írott ásatási beszámolók és jellemzések a kranji temető előnyösebb oldalát domborították ki, úgy szólnak minden lényeges tudnivalót tartalmaztak. Az eddig ismeretlen 1898/1904. évi „ásatások” anyaga, a földtulajdonosként amatőr régészt játszó T. Pavšlar molnár bizonytalan számú sírlelete, kicsengetve, hiányosan, összekeverve s csak felerészben került 1937-ben múzeumba, mindenféle dokumentáció nélkül. F. Schulz 1901. évi 58 sírjának tudományos értékét a „typische Formen”-t mindennek fölé helyező Müllner múzeumi „reformja” semmisítette meg: szétdobatta a sírgyűjtéseket és típusok szerint „rendeztette” a leleteket. J. Szombathy 1901. évi 58 (illetve 66) sírján kívül (legjavát már az ásató beszámolója bemutatta), amit a jelen katalógus közöl először sírok szerint, maradt mi volt: J. Žmave 1903. évi 114 sírja és W. Šmid 1905. évi 213 sírja, – éppen ezeket ismertük jól a bőséges és kitűnő előzetes jelentések-ből.

A leleteket különböző időpontokban vették leltárba, mint a kettős leltári számok mutatják, később sok mindent újra leltároztak. Šmid 1905. évi leletei, amelyek a Rudolfinumban még jóval Schulz 1901. évi leletei után voltak benaplózva, a Nemzeti Múzeumban a kranji leletek élére kerültek. A katalógus nem árulja el, de a kíváncsi ebből arra következtet, hogy az egységes számsorrendbe szedett leleteket csak a Pavšlar-féle leletek bekerülése, vagyis 1937 után naplózták. Már hiányosan és nem egyszer összekeverve. Az utólagos korrekció a hézagos dokumentáció miatt, úgy látszik, nem biztatott reménnyel, a katalógus meg sem kísérelte a korrigálást. Nem volt tehát irigylésre méltó V. Stare munkája, akkor is köszönet illeti, ha az alábbiakban kénytelenek vagyunk a katalógus hibáit felsorolni.

Mivel a leleteket – ki tudja miért? – időben visszafelé haladva leltározták, a katalógus is megfordítja a sorrendet. Az összesített számozást az 1905. évi ásatás sírjaival kezdő (1–213), az 1903. évivel folytatja (214–323), majd szervesen beillesztett 1898–1904. évi leletek ismertetése után, visszakanyarodik az 1901. évi őszi ásatásra s befejezésül ismerteti az 1901. évi nyári ásatások sírjait (588–637). Szerencsére a különböző ásatások eredeti, önálló sírszámait megadja a sírleírásokban és külön jegyzékben is.

A katalógus tehát a leletek leltárhíj leírása, a leltár uralkodik az ásatási naplók és adatok felett. Mennyire így van, arra a Pavšlar-féle „ásatások” sírjai, illetve F. Schulz sírleletei a bizonyosság. 1937-ben a telektulajdonos Pavšlar eladta a századfordulón végzett „ásatásából” származó leleteinek egyik felét a Narodni Muzej-nek. Hogy-hogynem, 32 csomagról azt állította, hogy azokban zárt sírleletek lennének, amelyeket mintegy 100 sírből gyűjtött. A hiszekegy leltározó ezeket úgy „húzza szét”, hogy pontosan elférjenek a fiktív 1–100 „sírszámok” közé s hogy ezt megtehesse, bőven megtűzdelte a közöket „melléklet nélküli” még fiktívabb sírokkal. A semmiféle leírással vagy jegyzékkel nem igazolt „eszmei” sírgyűjtések jelentékeny része, mint alább részletezem, képtelenség (330–332, 335–336, 343, 355. „sírok”), nem egyebek összekevert leleteknél. A katalógus mégis hitelt adott nekik, a 329–427. „sírszámokon” szerepelteti őket. Egyidejűleg Pavšlar további 24 tárgyat is eladott (mint meglátjuk, jóval többet!), ezeket 1762–1786. számon vették leltárba. Bár sírszám nélküliek, elhitték Pavšlarnak, hogy abból az ismét pontosan 100 másik sírből származnak, amelyek leleteit nagyrészt megtartotta magának. A katalógus a kőszá hírből újabb 100

„eszmei” sírt alkotott és sírszámozás nélkül beillesztette őket a 427. és 529. sírok közé. A temető sírszáma tehát itt 100 nemlétező sírlelettel megugrik. Ez mindenképpen levonandó a katalógus végösszegéből (s akkor 537 sír marad), de szerintem ugyanilyen joggal levonandók a 329–427. „sírok” is. A katalógusban tehát nem 637, hanem *csupán* 437 sír leírása szerepel. Am sírok szerint nem írja le Schulz 1901. évi 58 sírjának leleteit sem. A prózai valóság tehát az, hogy a katalógus *mindössze* 379 sírgyűjtés leírását tartalmazza.

Ferdinand Schulz 1901-ben nemcsak az első használható temetőterképet készítette (ennek és Szombathy helyszínvázlatának a segítségével lokalizálható az összes többi ásatás!), hanem régész lévén, természetesen leírta az általa feltárt 58 sírt, leleteiket sírok szerint részletezte s eredetileg együtt tartotta. Mindaddig, míg F. Müller a bevezetőben említett módon szét nem dobatta őket. Nem tudom megállapítani, hogy a leltár kevert-e közéjük Pavšlartól vásárolt leleteket, vagy a katalógus, csak a tényt regisztrálom. Mégpedig Schulz ránk maradt és V. Stare-tól közzétett sírleírásából.

Sok minden rendben van. A sírleírásokban szereplő 22 csontfűsből pl. 21 került leltárba, ezek nyilván Schulz leletei. Pavšlar ugyanis, mint a „329–528 sírok” inventárjából kitűnik, nem sokat adott ezekre a mállékony holmikra, állítólagos 200 sírjára mindössze 14 fésű esik, ebből is 5 vagy 6 példány egyetlen „sírra”. De már a bronz és ezüst csatokból többet van, Schulz 8 bronz csatot talált, a leltárban viszont 12 szerepel (3658–3669). Igaz, Schulz naplójában 3 ezüst csatrol is olvashatunk, míg leltárba csak 1 példányt vettek. A két anyag ásatáson könnyen összetéveszthető, ám ez esetben is 11 ásatáson talált csat helyett 13 került leltárba. Két sírban volt orsógomb, a leltárban egy harmadik kőorsó csatlakozik hozzájuk (3722–3724). Schulz *nem talált* bronz és vas karperecet, bronz pinzettát, bronz tűt aranybrokát szálakat, kiváltképp kardot és hosszú tört nem, – a tematikus leltárban mindezek szép sorrendben szerepelnek. A kard pl. a kardok, török, kések csoportjában (3677–3691).

A hajdani leltározó nyilván nem ellenőrizte és használta Schulz ásatási naplóját. Pedig nem ártott volna, s ha akkor nem, legalább most, a katalógus megszerkesztésénél.

Schulz sírleírásaiban ugyanis azonosítható *egyedi* leletek vannak, – az eredeti dokumentációban nyilván több is, mint amennyi a jelen katalógusból kihámozható. S-fibula-pár pl. *csak* a 47. (ma a fiktív 575. számot viselő, ezeket a továbbiak során nem adom meg) sírban volt (120. t. 4–5), edény csak a 44. sírban, nem más ez, mint a temető egyetlen bepecsételt díszítésű körte alakú csupra (125. t. 13), 5 nyílcsúcs együtt csak a 20. sírban (125. t. 3–5, 8) 1 nyílcsúcs magában az 51. sírban (124. t. 6), csiholvas rározásodott vastúvel egyetlen leletként a 24. sírban (125. t. 1), La Tène fibula a 18. sírban (121. t. 1. – valószínűleg kelta sír), töredékes nagyfibula csak a 44. és 52. sírban (120. t. 2 és 3), a 44. sír bepecsételt edényével minden bizonnyal az előző „gepida” fibula került elő, – Gepidiában sokszor előfordulnak együtt.

A legmeglepőbb, hogy a katalógus Schulz 45. sírjának sem szentelt figyelmet. Ebből az ásató egy 11 almandinnal díszített „vascsatot” említ, – a sírleírásban a vas vagy íráshiba, vagy a csat előkerülésekor annyira rozsdás volt, hogy ez okozta a tévedést. Ez a 11 almandinnal díszített kranji csat (113. t. 2) a század eleje óta jól ismert, és köztudott volt, hogy Schulz 1901. évi ásatásából származik (A. Riegl, JbdZK N. F. 1, 1903, 222–224, Abb. 207, – akkoriban még megvolt a csattest ma hiányzó középső mezője az 5 almandinnal, Riegl a csat teljes hosszát is közli: 12,7 cm, – vö. újabban ugyanígy V. Bierbrauer, Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien, Spoleto 1975, 143, 183. j., 69. t. 1). A leltározó együtt naplózta az akkor már 36 éve múzeumban levő csatot Pavšlartól vásárolt épebb, szintén 11 almandinnal díszített rokonával (Nr. 1770 és 1771) – amelyről egyébként szintén a század eleje óta tudunk (vö. A. Riegl uo. 222, 3. t. 2). Ennek nyomán a „kritikai katalógus” a Pavšlartól 1937-ben vásárolt leletek közé sorolja Schulz

45. sírjának híres csatját is, amelyet különösebb nehézség nélkül az „573”. sírral azonosíthatott volna.

A szerzőnő egyrészt a leltárkönyvek, másrészt a rajzoló foglya. Azt írta le (bővebben s főleg bosszantó hibák nélkül a szlovén eredeti szövegben, csak azt szabad használni!), amit az egyes leltári tételeken talált, s nem azt, amit az ásatók a sírban találtak. Jó példa mindjárt a legelején a 6. sír, amelyben az ásatási feljegyzések szerint lócsontok és lószerszám is volt, de ezek elkallódván a katalógus nem említi őket. Úgy írja le ugyanakkor a leleteket, ahogyan a rajzoló megrajzolta őket, tekintet nélkül arra, hogy az előzetes közleményekben még épek, logikusak voltak vagy éppenséggel megvoltak. Vagyis a tárgyak mai állapotát kapjuk, a katalógus nem élt azokkal a lehetőségekkel, amelyeket éppen rajzostáblákon lehet (szaggatva, kiegészítve, fénykép után átrajzolva stb.) jól ábrázolni.

A katalógusban és a táblákon legalább 15 vaskori sír leletei szerepelnek, anélkül, hogy utalna rá, hogy ezek nem népvándorlás koriak. A zavart elmélyíti, hogy a VI. századi emberek gyakran újra felhasználták a La Tène és Certosa fibulákat, ezektől a síroktól nem egyszer nehéz megkülönböztetni a zárt vagy különálló őskori sírokat és szórványokat. Pedig a kitűnő J. Žmave az a jelzésű sírokat nem számította a népvándorláskoriak közé, azt is megjegyezte, vagy térképén érzékeltette, ha VI. századi temetkezésektől szétdőlt vaskori sírleletekről volt szó, világosan látta, hogy a „kettős” és „hármass” temetkezések többsége nem egykorú. Hasonló észrevételei Schulznak is voltak.

A jelen katalógusból 20 esetben hiányoznak a leltárnaplóban még szereplő gyöngy-nyakláncok. A táblákon ábrázolt más sírleletekben viszont több nyakláncból álló óriás nyakláncok vannak – ezeket nyilván múzeumi kiállítási célra fűzték valaha össze. – Az ásatási tapasztalatokkal ellentétben a sírok tábla „együttessiben” gyakori a többféle nyaklánc: 2–3 különféle (11/3, 61, 68, 243, 335, 336. sírok) vagy akár 3–6 nyaklánc (244. sír) együtt. Vagyis a hiányzó 20 nyakláncból legalább 15 megvan, csak éppen más sírokhoz keveredve.

Az újabb időkben feltárt több száz egykorú hiteles síregyüttes tanúsága szerint, „bővített” sírleletek tekintendők a 6. sír (7 csat, 2 fésű – a fegyverekről alább), a 43. sír (3 korong-fibula, 3 fésű, – egy tokos kétoldalas ép, valamint 1–1 egyoldalas és kétoldalas töredék, a 285. sírből is két különböző kétoldalas fésű töredékét közli a katalógus), a 160. sír (3 S-fibula, Šmidnél csak 1 szerepelt!). Kronológiai valószínűtlenség a temető egyik időrendi alappilléreinek tekintett 104. sír összetétele, amelyben a VI. század I. feléből-harmadából származó S-fibula és gyöngyök a VI–VII. század fordulójáról való S-fibulával, kereszttel, karpereccel alkotnának együttest. A Pavšlar-féle „síregyüttesek” a dilettáns összebarkácsolás mintapéldányai: 330. „sír” (2 különböző pinzetta) 331. „sír” (4 kés, illetve tőr, – bár ez ritkán hiteles sírban is előfordulhat) 332. „sír” (3 kés, 2 olló, 4 csiholóvas) 336. „sír” (női: gyöngyök, S-fibula, orsógomb, illetve férfi: csiholóvas, kovapenge, tőr sírleletek összevegyítve + lófog) 343. „sír” (3 csat, 3 csiholóvas, 5–6 fésű) 355. „sír” (2 különböző bronz pinzetta).

A rajzoló tévedéseit nem korrigálja a szöveg a 130. sírnál (a törtök és a tőr összetartoznak), a 619. sírnál (késtök és kés összetartoznak), mindenekelőtt mégis a 6. sírnál, ahol a kard és a kardhüvely veretek külön táblára kerültek. A tárgy meghatározás bizonytalan vagy téves a 11/2 sírnál (a kard pengén a damaszkot ornamens-nek írja), a 35. sírnál (tű töredék karkötőként szerepel) a 67. és 138. sírok pajzsfogó töredékeit nem ismeri fel (az egyik „vastárgy” a másik „késtöredék”), hasonlóképpen az 595. sír szimbolikusan eltemetett felfűzhető vas páncéllemezt és a 663. sír miniatűr fokosát sem. Elbűjí a 294. sír leletei közt a vas árra rározsdásodott pajzs alakú vas övkapocs.

A katalógus szövegében nem esik szó olyan fontos leletekről, mint a 112. sírban a fibuláról lecsüngő szíjakat díszítő ezüstlemezek. Az előzetes közleményben még meglevő kúpos kardmarkolat gombot a 6. sír kardján nem tüntetik fel (csak Z. Vinski említi), a rajzos táblákra

általában nem kerültek rá azok a leletek, amelyek elvesztek ugyan, de jó fénykép maradt róluk (pl. a 43, 81, 104. sírok ékszerai). Sajnos, valóban sok tárgy elveszett, fénykép se maradt róluk. Köztük vannak a legfontosabb érmek. Az ásatási jelentésben még épek írt két edény hiányzik (270. és 316. sír), elűnt egy ép vasláncza is (220. sír).

Vida Stare kommentálja a „Kísérlet a temetőterkép rekonstrukciójára” c. bonyolult fejezettel kezdődik, amelynek végén *nem közli* a rekonstruált temetőterképet, Pavšlar (kétlem, hogy térképet készített volna) és Szombathy térképei ugyanis mindmáig hiányoznak. Schulz eddig közöletlen térképvázlatát a katalógus közli először, sajnos olvashatatlaná lekicsinyített formában (2. kép). Šmid térképe eddig is ismert volt, hasonlóképpen Žmave-é is, csak az utóbbi eredetije sokszorosan fellette áll a katalógus számára átrajzolt változatnak. Az eredetiben a sírgödörök s bennük az eltemetettek is szerepelnek, a csontvázak helyzetét is tanulmányozni lehet. Most sematikus gombostűkké alakultak át.

A csontvázak helyzete c. fejezet a katalógus csődje. Žmave és Šmid a korszak élvonalbeli ásatói közé tartoztak, bár „egycsontvázakon”, de gondosan jelölték és számozták a leletek előkerülési helyét. Jelentéseikben mindketten szép válogatást adtak izgalmasabbnál izgalmasabb viseleti és rítus elemeket ábrázoló csontváz-rajzokból. Sírdokumentációjukra a szlovén kutatás ma is büszke lehet, L. Mengarelli néhány egykorú sírrajzát leszámítva (Castel Trosino) az Elbától Beneventumig ezek voltak az első, hiteles, használható, hallatlanul fontos megfigyeléseket rögzítő dokumentumok a keleti-germán és langobard halotti viseletről és rítusról. Eredetileg nyilván sokkal több készült belőlük, mint ahányat az előzetes jelentésekben bemutatnak.

A katalógusnak egyetlen szava sincs sem a közölt, sem a közöletlen sírrajzokhoz, bár a 6. képen mintaként bemutatott 3 sírlap tanúsága szerint ezek ma is megvannak. S ha nem lennének, akkor is feltétlenül szükséges lett volna legalább a közölteket reprodukálni. Mindez szemléleti kérdés. A katalógus a kizárólag leletekben gondolkodó, a leleteket fetisizáló módszer terméke, leletkombináción és leletértelmezésen kívül alig ismer másféle összefüggést, – ezért összpontosítja figyelmét egyedül a térképre.

Mennyire érdektelen a rítussal kapcsolatban, mondja el maga a szöveg: „A lajhi temetőben férfiak, nők és gyermekek sírjait találták” (NB. lovat is!) „ezek különböző nagyságúak voltak, a gyermekek közt egészen kicsinyek is vannak”. Ilyen alapállás után nem csoda, ha „teljességgel rendkívülinek” tűnik a 210. sír zsugorított csontváza, amellyel hosszabban foglalkozik s végül kirekeszti a korszakból. Holott szinte valamennyi egykorú langobard, gepida, thüring és későrómai temetőben előfordulnak zsugorítva eltemetett szolgálók. A századeleji ásatók csak a vaskos, többnyire megvasalt koporsókat voltak képesek megfigyelni (Žmave kitűnően rekonstruálta is az egyiket!), a katalógus ebből is általánosít: „a halottakat nagyrészt koporsó nélkül” temették el. A 60-as, 70-es években végzett modern ásatások ennek mindenütt az ellenkezőjét igazolták. Žmave, Šmid és Szombathy még jól tudták, hogy a sírblás gyakori Kranj-ban, a katalógus – úgy tűnik – már alig ismeri ezt a fogalmat. Egy hiányzó állkapocs, a mellre dobott koponya számára már „Erdverschiebung”, – hazai dilettáns ásatóink kedvenc szavajárásával, „földmozgás”. A radikális sírdúlásra összesen 8 példát talált, ezekben a síroknak szanaszét dobált vázrészecskék voltak, ám úgy tűnik, itt sem biztos abban, nem a korábbi ásatások nyomairól van-e szó a későbbi jelentésekben. A sírblással, sírdúlással nem számoló szemlélet döntően esik latba a kranji temető egyoldalú régészeti megítélésében is.

Elég a katalógus tábláit lapozgatni ahhoz, hogy lépten-nyomon kirabolt sírok nyomai ötljenek a szemünkbe. A 67. és 138. sírban nyilván nem önálló mellékletek voltak a fel nem ismert pajzsfogó töredékek, a 43., 112. és 277/b. sírban a fibulákról lecsüngő szalagokról megmaradt ezüst díszlemezek döntő bizonyítékok a sírokból kiemelt fibulákra, (v. ö. a *kirabolatlan* 287. és 289.

nagyfibulák sírok rajzát Žmave 238. ábráján), a 91. sírnál pedig szerencsére meg is írta az ásató Šmid, hogy rabolt-dúlt sírból kerültek elő a Szentés-Nagyhegy 77. típusú fibulalánck. Számos sír-leletben a tárgyak hiányos, töredékes, csonka állapota jelzi a rablók diestelen munkájának nyomait (pl. 7, 9, 37, 41, 48, 64, 94, 100, 101, 130, 168, 196, 199, 234, 235, 278. sírok, közéjük számítanom a 292. „gazdag” sírt is). A „részen szétdőlt” 320. sírban nyilván nem véletlenül kerültek a megmaradt leletek a kéz helyére. A Duna-vidék VI. századi népvándorláskori temetőit 20–90%-ban kirabolták, ez alól csak (számunkra) esoda számba menő kivételek vannak (pl. Várpalota). Ha a sírblásról nem veszünk tudomást, mindenféle értékelésünk hibás lesz.

Nem véletlen hát, ha előljárában vegyes érzelmekkel közeledtünk a katalógushoz. S az sem véletlen, hogy a kötetben szereplő régészeti kommentár — jobb megoldás híján — sűrűn idézgeti Žmave és Šmid kitűnő tábláit, képeit, megfigyeléseit és megállapításait. Mi mást tehetne?

A régészeti kommentár Zdenko Vinski műve. Részleteiben nem merülhetek el, ismertetésem célja ugyanis elsődlegesen az, hogy a katalógus buktatóira felhívjam kutatásunk figyelmét. Vinski kommentárja egyébként is prekoncepciókkal terhes. Ha egy VI. századi „meroving”-temetőhöz szinte kizárólag alamann és frank publikációk anyagát és tanulságait idézzük, akkor — a korabeli leletanyag mozaikszerű homogenitását ismerve — mi sem természetesebb, hogy temetőnkben alamannokat fogunk találni, Kranj problémái és leletei pedig jórészt a „nyugati” Meroving-körbe fognak kerülni. Megfordítva, ha minimumra csökkentjük egy langobard-kori temető törvényszerűen arra az eredményre fogunk jutni, hogy a langobardok minimális szerepet játszottak a temető létrehozó vagy fenntartó népességben.

Kranj-Krainburg azonban nem a Merovingok országaiban fekszik, hanem Pannonia és Italia között. Nem vitás, hogy a nagy temető kezdete és vége tekintetében felettlőbb tanulságos a nem távoli Ljubljana-Dravljé (temetőnk korai fázisával egykorú, „barbár” jellegű), illetve Rifnik (temetőnkkel végig egykorú, „bennszülött” dominanciájú) temetője, Kranj népességének egy része egy-egy korszakban feltétlenül rokonságban vagy kapcsolatban állt ezekkel a szomszédokkal. Am tényként lesozgezhető az is (e tekintetben bőven elegendő a katalógus 136 tábláját csak egyszer végiglapozni), hogy gyökeresen különbözik a korabeli dalmáciai-boszniai antik-barbár temetőktől (Rakovčani, Mihaljevci, Kašić s főleg Duvno), mindpedig a nyugatról szomszédos, szintén egykorú alpesi későantik temetőktől (Bled, Vranje, Teurnia). Kranj népességét ezekkel a *különböző*, egykorú *más* népe-ségekkel közös nevezőre hozni, alapvető tévedés. Csak úgy érhető el, ha összefüggésükből kiragadott egyes tárgyaknak nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint magának az összefüggésnek.

Szombathy, Riegl, Šmid, Žmave és Neumann század eleji jelentéseiből, beszámolóiból világos volt, a jelen katalógusból pedig végérvényesen beigazolódt, hogy Kranj a VI. századi Pannonia temetője. E földrajzi, népi, művelődéstörténeti tény független attól, hogy az antik Carnium közigazgatásilag már régésré megcsúnt Pannonia lenni. Nem volt véletlen, hogy negyedszázaddal ezelőtt az akkor mindössze kb. 100 magyarországi (ÉK-pannoniai) langobard sír feldolgozása során 20 alkalommal idéztem a fenti előzetes jelentések nagyobb részét. Kranj mostani feldolgozásában a pre-langobard-langobard Pannoniával való közvetlen kapcsolatok éppoly különösen alakultak, mint a Duna—Morva—Elba-vidéki előzmények. A kommentár „szanálta” a teljes osztrák szakirodalmat, különös tekintettel az 1962. utáni temető publikációkra és összefoglalásokra. Pedig köztük szerepel a kranji temető földrajzilag és régészetileg legközelebbi rokona, a burgenlandi nikitschi temető. Nem szerepel Morvaország sem, pedig V—VI. századi temetői közvetlen előzményei, részben kortársai Kranjnak, még mindig sokkal közelebb, mint Gallia vagy Hispania. Ezek után talán mondanom sem kell, hogy Csehország V—VI. szá-

zadi temetőinek klasszikus összefoglalása éppúgy kívül esik Kranj „problémakörén”, mint a thüringek egykorú leletanyagának 3 kötetes mesteri feldolgozása.

Mindezt persze egy viszonylag szűkre szabott kommentár nyugodtan mellőzhetné, ha ugyanakkor nem tekintené alapvetőnek az alamann-frank kapcsolatokat. Az itáliai langobard kapcsolatok sem jártak jobban, Testona, Toscana, Verona nemrég feldolgozott leleteit éppúgy hiába keressük Kranj „folytatásában”, ahogyan az előzményeket. Mindent összevetve, a fentiekből kiviláglik, hogy az a törzssanyag — s annak is főleg legújabbban közzétett része — amelyből Kranj anyagi és szellemi kultúrájának nem elhanyagolható része származik, s amelybe területileg és történelmileg a kranji lakosság jelentékeny része beletartozott, azzal a régészeti kultúrával együtt, amely felé a kranji továbbfejlődik, szokatlanul mostoha elbírálást kapott.

A szerző éppen ezen a döntő ponton mereven ragaszkodott J. Werner LP-jéhez (Die Langobarden in Pannonien 1962), amely több, mint 40 idézetével abszolút uralja a kommentárt. Mintha kínosan ügyelne arra, hogy ahol csak lehet, egy lépéssel se haladja túl a 20 évvel ezelőtti „Endlösung”-ot, — az egyetlen kivétel e tekintetben e sorok írója, aki a korszakra vonatkozóan opera omnia-val szerepel. Mindez nehezen érthető, hiszen J. Werner valóban kitűnő Kranj elemzése annak idején csak az addig közzétett leletekre támaszkodott, az egész temetővel kapcsolatban maga Werner hangsúlyozta, hogy kár volna teljes közzététele előtt a részletekbe belemerülni (LP 125), mivel egy ilyen elemzéshez a megfelelő feltételek hiányoztak. Most nem hiányoznak.

A katalógus ismeretében ma már kétségtelen, hogy J. Werner túlhangsúlyozta Carniumban a helyi lakosság jelentőségét és szerepét. A helyi elem szerintünk is jelen volt s a temető egyes korszakaiban (főleg használatának első felében) valószínűleg szám szerint is a többséget alkotta. Csakhogy ez éppen a mellékletes sírokból nem jut-kifejezésre (kivéve a *csak fésű* mellékletes sírok gyakoriságát), a melléklet nélküli temetkezésekről pedig — láttuk — gyakorlatilag mit sem tudunk. A temetkezési rítus ismerete volna e tekintetben a döntő, mi pedig jelenleg azt sem tudjuk, mitől és miért melléklet nélküliek a kranji sírok (sírablások, gyatra ásatási megfigyelések, a leletek elmállása, leltározási fogyatékosságok stb.).

Vinski számára program lett Kranj „romanításának” igazolása, ezért tálalja a temetőt mindenekelőtt olyan helyi keretben, amelybe nem tartozik. Mivel kronológiai alapja az a feltevés, hogy Carniumban 500-ig zárt római étellel kell számolni, kénytelen nehezen követhető régészeti eszközökkel igazolni alaptételét. Földről felszedett és újból felhasznált II—IV. századi törött római bronzfibulák, email-fibulák, korongfibula töredékek (31, 136(?) 166, 177(?), 192, 243, 327, 332, 350. sírok) földről felszedett antik gyöngy (pl. 43. sír), „helyi” alapválnak, körülbelül olyan joggal, mintha a VI. századi sírokban található Certosa és La Tène fibulákat (pl. 170, 204. sírok) is annak tekintenénk. A keletrómai bazári tucatárúk („Sucidava-típusú” csat, 115. t. 3, sórvány), áttört bronzcsat (6. sír), ívelt testű mediterrán bronzcsatok (180, 219, 279, 309, 371. sírok), amelyek e korszakban fél Európában elterjedtek (korábban ugyanezt Vinski is így értékelte, 1975!), most arra lesznek hivatottak, hogy elmélyítsék a „helyi” alapokat. Legalább ennyire bajos olyan későrómai-későantik eredetű viseleti tárgyakkal operálni, amelyek az V. századtól kezdődően (sűrűfűsűk, ovális bronz csatok, poliéder gombos fülbevalók), legkésőbb a VI. század elejétől kezdve („stílus” hajtúk) interetnikusan és általánosan elterjednek a Duna-völgy különböző népeinél. Ami ezeken túl marad: néhány vasfibula (112, 324. sírok), bronzfibula (253. sír), csatfibula (156 és 217. sírok), gyűrű (253. sír), későrómai típusúnak látszó poliéder gombos fülbevaló (265, 350. sír), kosaras(?) fülbevaló (592. sír), ólom és ezüst korongfibula (48, 182. sír) a temető össz-sírszámához képest olyan meglepően kevés, hogy arányaiban még a boszniai-dalmáciai, illetve alpesi romanizált lakosság kis temetőivel összevetve is szinte elhanyagolható. Azok a megállapítások pedig, amelyek az övre erősített bőrtarsoly „római” eredetét

bizonygatják, túl merészek, hiszen a ködös űrkorba viszszamenő mindennapi viseleti tárgyról van szó.

Úgy gondolom, hogy a romanitás, a helyi elemek szerepének felmérése mindenekelőtt a rítus kérdése. Befejező mondataiban jól látja ezt a szerző is (99–100). Ha a rítus részleteit nem ismerjük, csak találgatásokba lehet bonyolódni, és egyes tárgyak etnikus szerepét túlértékelni. Bár a csupán a Szombathy ásátásából fennmaradt antropológiai anyaggal dolgozó Kiszely embertípusait csak óvatosan említhetjük kranji populációként, az általa talált és feldolgozott torzított koponyák is ellene szólnak a korai helyi elemek feltétlen dominanciájának.

A kommentáron végigvonul a korabeli ipari (főleg ötvös) produktumok (egyben kereskedelmi áruk) és az etnosz azonosságának gondolata. Mivel a kranji temető használatának fázisait már a kommentár elején „historiailag” meghatározza, a többi ebből adódik. Az alapot, az 500-ig tartó helyi „tisztá” római korszakot már láttuk. 500–540 között következne Carnium osztrigót korszaka, ami historiailag valóban rendben van. Régészetileg annál bizonytalanabb. Nehány obulusként használt vagy átfúrva ékszerként viselt osztrigót pénzt leszámítva a semmivel sem sűrűbben előforduló „osztrigót”, „keleti germán”, „gepida” fibulák igazolnák létezését. Csakhogy már Werner világosan látta, hogy a négy „osztrigót” ékszerből a három hiteles (58, 77, 289. sírok, — mi itt negyediként hozzátesszük Schulz 44. sírját is) későbbi, langobardkori sírból származik —, egyedül a 606. sír lehet ténylegesen osztrigót-kori. Vagyis csupán múltidőben bizonyítják az osztrigót előzményeket, a gót termékek és a termékek viselői már egy későbbi korszakot képviselnek. Olyan jelenség ez, amelyet Pannoniában máshol is meg lehet figyelni, magyarázata: a többnyire puritán, ékszerek eltemetése nélküli gót és a barbár, felcíomázott langobard korszak halotti viselete közti eltérés. Gepida készítmény langobard területen (és viszont), ha nem is gyakori, de a kényszerű egymás mellett élés következtében többfelé előfordul, — ennyit Kranj két „gepidájáról” (fibula a 619. sírból és Schulz 44. sírjának fibulája, 120. t. 2).

540–546/48 közé bizánci korszakot illeszt Vinski, ennek Carniumban aligha van történelmi és régészeti alapja. Ide, illetve egészen 552-ig esne az „alamann” beszűrődés kora, amely abból a képzetből táplálkozik, hogy I. Theudepert alpesi-északitáliai hadjárait (539/547) a környező temetőkben elszórt frank-alamann fibulák jeleznek. Valójában a 11/3, 81, 149, és 334. sírok fibulái olyan típusok, amelyek az Alpok peremvidékein a langobard-kori temetőkben többfelé előfordulnak (Rohrendorf, Nikitsch, Hegykő, Fertőszentmiklós), mégpedig általában a Kranjban sem ismeretlen (207. sír és 114. t. 6) szírmos-rozettás ezüst korongfibulákkal együtt és egyidőben. Ezek vagy egyéni emberi kapcsolatok bizonyítékai, vagy inkább a Duna-völgyi kereskedelemé. Ez vonatkozik a 31. sír frank-thüring fibulájára is.

A ténylegesen 546/48-tól 600-ig terjedő langobard korszak leletanyaga nemcsak időben a leghosszabb, de a leletekben is dominál. Vinski hangsúlyozza, hogy 16 sírból 27 S-fibula került elő, kivétel nélkül „pannoniai” — szerintem inkább: Duna-vidéki — típusok. Egyébként nem tudom, hogyan számolta őket, szerintem 21 sírban 32 db fordul elő, de jellegénél fogva ide tartozik a 256. sír kettős madárfejú bróssa is, vagyis 22 sírból 33 db. Valójában nem pusztán az S-fibulák jelenléte jellemző Kranjra, hanem langobard viselési módjuk: párban egymás mellett vagy egymás alatt a mellen. Négy ízben 1–1 S-fibula korong-fibulával volt párban, az a pannoniai langobard viseletben szintén gyakori, aminthogy a párban viselt korong-bróssa is, amelyre 3 kranji példa van. Az adatokból összesen 18 esetben lehetett ezt a tipikus langobard viseletet megállapítani.

Ugyanakkor a langobard korszakot egyetlen nagy fibula töredéke képviseli (287. sír). A többiek nyilván sírablásnak estek áldozatul, éppúgy mint a morvaországi nagyfibulák kivétel nélkül, az ausztriaiak kb. 80%-ban, a magyarországiak (Pannonia belseje!) pedig mintegy 50–60%-ban. A kirabolt sírokban gyakori viszont a bennfelejtett S- vagy korong-fibula, az utóbbiak Kranjban

is utalhatnak az elemelt nagyfibulák egy részére. Kranj 195. sír (Žmave-nál még 193. sír, így idézi Werner is 1962-ben, — nem kaptunk magyarázatot a katalógusban a sírszám változásra) korong-fibulájának pannoniai összefüggésével és rokonsági körével kapcsolatban teljes tisztelettel meg kívánom jegyezni, hogy már én is foglalkoztam vele (LU 1956, 197).

Kranj temetőjének történetét hallatlanul nehéz kibogozni, hála a katalógusnak, most már tudjuk miért. A domináló tucat-leletek (vaskés, vasesat, bronz csat típusok, vas csiholók, gyöngyök, vas ollók, vas török, vas és bronz pinzetták stb.) csupán a korszakról tanúskodnak, amely egyértelműen a VI. század. Különös a csontfésűkből levonható tanulság, ha ilyen egyáltalán van. 115 db-ban a Duna-vidék népeinek helyi (késő-római eredetű) fésűi dominálnak, ám ugyanezt figyelhetjük meg messze a római provinciákon kívül a korabeli Tisza-vidéki gepidáknál vagy a thüringeknél is. A langobardokra Cseh-Morvaországtól kezdve jellemző hosszú egyoldalas fésűk száma 20 körül van Kranjban, kétségtelenül nem vált divateikké. Ez azonban végső soron műhelyek kérdése is lehet s nem csupán az etnikumé, a veszedelmes határzónában nem langobard fésűsök működtek, hanem — jobb megoldás híján — helyben maradt régiek. A döntő egyébként is az volna, ha ismernénk a fésűk előkerülési helyét a sírokban, azt hogy viseleti avagy nem viseleti tartozékként temették-e el őket, — az utóbbi ugyanis *langobard rítus*. Ez az adat azonban egyelőre hiányzik a katalógusból, talán egyszer megkapjuk Šmid, Žmave és Szombathy adatai nyomán.

Nehéz hozzászólni a kerámia látszólag alárendelt kranji szerepéhez. Az első 200 sírban 20-ból jegyeztek fel tört edénycserepeket, ami nem rossz átlag, pannoniai langobard és Tisza-vidéki gepida temetőkben ennél sokkal rosszabb arány is előfordulhat. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy egy-két sír kivételével Kranjban szabadkézzel formált edények cserepei maradtak meg. Ezek — különös módon — éppen az 546/48 táján Dél-Pannoniába költöző, a Duna felettről jövő langobardokra jellemzők, a temetőkben a törékeny fazekak a legmodernebb bepecsételt díszű bögrékkel együtt fordulnak elő. Kranjban az utóbbiakból egyetlen töredék került elő, ennek nyomán jegyzem meg: nem kaptunk magyarázatot arra, hogy Kranjban miért nem maradtak fenn az edények, az őskoriak sem. Nyilván a talajviszonyok miatt.

Még a sírkerámia látszólagos hiányánál is különösebb a fegyverzet alárendelt jelentősége. A 9 kard, 3 lándzsacsűs, 9 sax — csak a tényleges „Langsax”-okat említem, a töröket nem lehet közéjük számítani —, 5 tegez-készlet s néhány sírban 1–1 nyílcsűs száma és aránya más, mint az eddig ismert langobard-kori temetők fegyvereseié. A ránk maradt leletekből csupán egyetlen esetben (6. sír) lehet teljes fegyverzetű harcosra következtetni (kard, pajzs umbo-val, lándzsa, sax, tegez-készlet, — túlságosan is „teljes”, úgy fest, mint egy kiállítási bemutató, a nehéz fegyverzetű harcosok ugyanis aligha viseltek könnyű fegyvereket is — márcsak technikai okokból sem —, bár temetkezésben minden lehetséges). Természetesen nem zárható ki, hogy számos drágább fegyver (pl. kardok) sírdúlásnak, sírablásnak esett áldozatul, pajzsfogó és kard töredékek szólnak erről. Az arányokon mégsem sokat változtatnának, ezek a Pannonia belsejében megtelepült és temetkező szabad langobard csoportokkal összevetve, siralmasak. Csakhogy kérdés (s ezt a kérdést már Werner feltette), hogy vajon velük kell-e összevetni őket s nem a Kranj-hoz hasonló arányokat mutató néhány egykorú gepida temetővel vagy a Hegykő-csoport temetőivel. A hivatásos katonáskodó exercitales réteg kialakulása ugyanis a korszak fejlettebb társadalmának a terméke (ezért nincsenek soha gót fegyveres temetők!), egy barbár társadalomban, amilyen a langobardoké volt, először a királyok és hercegek kíséretéhez kapcsolódva tűnik fel. Carnium 568 előtt és után egyaránt langobard határtelepülés volt, nyilván nem szántó-vető állattartó szabad nemzetségek földje, hanem a határőrző exercitales erődítménye. A hivatásos katonáskodó réteggel vagy nem, vagy csak ritkán temettek el fegyvereket, sokszor nem is az ő tulajdonuk volt.

Emiatt bajos volna Kranjban a fegyverek hiányát etnikusan, különösen a békés helyi római lakosság elsőpró többségeként értelmezni.

A kranji temető nagy korszaka, igazi jelentősége minden kétséget kizáróan a langobardok megjelenésével kezdődik, a temetkezések száma ugrásszerűen megnövekszik. Ha a leletekből indulunk ki, nehéz probléma a temető „lúktető” kronológiája. 500–526 közé biztosan csak 6–8 sírlelet (81, 120, 149, 231, 238, 257) keltezhető, körülbelül ugyanennyi az 526–546 közé tehető sírleletek száma is. Pannónia irányából nézve, pusztán régészetiileg is, a következő 22 évre kellene esni a leletek zömének, ennek azonban nincs látható jele. Nyilván azért nincs mivel Carniumban, amelynek langobard helyőrsége és családtagjai legfeljebb kis részben vehettek részt az itáliai exodusban, az 568. év aligha jelentett bármiféle válaszvonalat. A pannóniai típusú langobard-kori temetkezések zömének korát tehát (Kranjban!) nehézség nélkül ki lehet terjeszteni a VI. század legvégéig. Hogy ez valóban így van, arról a nagyon kevés 568 utánra keltezhető, itáliai típusú, italo-roman illetve italo-langobard lelettypus tanúskodik (pl. a sax mint fegyver feltűnése), megint nem több 8–10 sírnál.

A „zárósirok” a 104. (egyik fele: fibula, kereszt) a 331. (bronz övkészlet), 613. (bronz övkészlet) és a 253. (kaukázusi tükör). Az előző három a 600 körüli Italia egyre gyűrűlő jelenlétét bizonyítja, a legutolsó az avar szomszédság közvetlen megjelenését Italia határain (602/603).

Ennyit „pannoniai” szemzőgből a várva-várt kranji viszonyokról. Amelyeket Vida Stare és Zdenko Vinski munkája nélkül még nagyon sokáig nem ismernénk és nem tanulmányozhatnánk, a Kranj-katalogusért tehát hála és köszönet illeti őket.

Bóna István

В. В. Седов, Происхождение и ранняя история славян. Москва 1979. Издательство «Наука». 158 lap, 30 ábra.

A szerző, aki több alapvető monográfiát írt korábban a korai keleti szlávok régészeti hagyatékáról (a Dvina és Felső-Dnyeper vidéki szlávokról, a novgorodi szlovénokról, a krivicsekről), most az európai őstörténet egyik legtitizálatlanabb kérdését, a szlávok etnogenezisének veszi bonckés alá. Feladata nem csupán a források szűkös volta miatt volt rendkívül nehéz, hanem azért is, mert másfél évtizede jelent meg P. N. Tretyakov nagy monográfiája és M. I. Artamanov alapos tanulmánya (részletes ismertetéseket l.: ArchÉrt 98/1971, 253–263) a szláv etnogenezisének, s utánuk nem könnyű megalapozottan újat mondani.

A könyv alapos tudománytörténeti áttekintéssel kezdődik, amely jó vezérfonalul szolgálhat azoknak, akik a kérdés szakirodalmában tájékozódni akarnak, s segít megértenünk az évszázada ismétlődő szakirodalmi köz-helyek feltűnésének körülményeit.

Ezt követi az a tárgyilagosan megírt módszertani fejezet, amely az egyes tudományterületek lehetőségeit veszi sorra a szláv etnogenezis kutatásában. A szerző megállapítja, hogy a nyelvészet újabb fontos eredménye annak igazolása, hogy nem volt balti-szláv alapnyelv, e két nyelvcsalád egyezései tartós szomszédsággal magyarázhatók. A víznevek a szláv őshaza helyéről nem sokat mondanak, ti. a szláv víznevek (és helynevek) zömmel ott vannak, ahol a szlávok bizonyíthatóan később jelentek meg. Az őshazában az ősszláv nyelv kialakulása előtti időben keletkezett, indoeurópai vízneveket kell feltételeznünk. A szláv nyelvfejlődés sok elmélete közül a szerző F. P. Filin elgondolásához csatlakozik, aki a következő korszakokat jelölte meg: 1. az i. e. első évezred végéig tartó időszak: az ősszláv nyelv kialakulásának kora; 2. i. e. I. é. vége–III–V. sz. az ősszláv nyelv kora; 3. V–VII. sz.: az ősszláv nyelv felbomlásának kezdete, a szlávok szétvándorlásának időszaka.

A többi tudományág közül az írott kútfők gyér híradásai a Kárpátoktól északra sejtik a szlávok lakóhelyét. A néprajz adatai alig használhatók az őshaza-kutatásá-

ban, s hasonló a helyzet az embertannal is, mivel a szlávok jellegzetes temetkezési szokása egészen a kereszténység felvételéig a hamvasztás volt. Itt találjuk a szerző talán egyetlen melléfogását: a 36. lapon közöl egy középkori szláv embertani térképet, ahol feltüntetett jónéhány „szláv-avar” és avar lelőhelyet is, így viszonylag legtöbb lelőhely a Kárpát-medencében van (pl. Zsitvató, Zsély, Üllő, Kiskőrös, Tiszaderzs stb.). Jellemző példája ez a „szláv-avar” vagy „avar-szláv” téveszme tudományos diadalútjának. (Talán nem utolsósorban a mi szakembereink kötelessége lenne erre felhívni a nemzetközi tudományosság figyelmét.)

A szerző a régészet lehetőségeit értékeli legtöbbször a szláv őstörténetkutatásban, amely a helyesen alkalmazott retrospektív módszer segítségével, a többi tudomány-szak eredményeit is hasznosítva, alkalmas arra, hogy a szlávok származásának legfontosabb szárait a kezünkbe adja.

V. V. Szedov a szlávok kialakulásának régészeti vetületét rövidre fogva a következőképpen vázolja fel. A szlávok elődeinek legkorábbi hagyatékát a későbronz-kori urnamezős kultúra egy közelebről még meg nem határozható csoportjában véli. A korai vaskorban bonyolult népvándorlás következte (a balti népiségűnek vélt lengyelországi pomorska kultúra népessége rátelepszik a luziciakra) kialakuló ún. fedett urnás kultúra (kultúra grobów kloszowych), amely szláv népiségű lehetett. (Területe: a Visztula középső és felső szakasza, a Warta völgye, nyugati határa az Odera, keleti a Pripjaty; ideje: i. e. 400–100, tehát az ősszláv nyelv kialakulásának kora.) E műveltség területén alakul ki az i. e. II–i. sz. V. századi pšovorszki (helyesebben: przeworski) műveltség, melynek keleti (Visztula-, Warta-vidéki) csoportjában lát a szerző szláv hagyatékot, a nyugati (Odera menti) csoport területén germánok (gótok, vandálok) éltek. Keleten a pšovorszkiak szomszédai szintén szlávok lehettek, az i. e. II–i. sz. II. századi, Pripjaty-vidéki zarubinci műveltség lakossága. Az óriási területet magába foglaló II–IV. századi csernyahovi kultúra északi-északkeleti (Felső-Dnyeszter, Felső-Bug, Dnyeper-vidék) csoportjában vél a szerző szláv lakosságot, akik itt jelentős számú germán és iráni elemet asszimiláltak.

A szlávok tehát az említett dél-lengyelországi és nyugat-ukrajnai, illetve belorusz területeken éltek az V. századig. A VI. század eleje körül kezdődik óriási lendületű vándorlásuk. Ekkor a Visztula irányából jelennek meg az első szláv népcsoportok az Elbánál, s ugyancsak a Visztula–Odera vidéki szlávok jelennek meg ekkor Moráviában, a Kárpát-medencében, majd a Balkánon (Azt hiszem, indokolatlan a szlovákiai szláv emlékek legkorábbi rétegét az V. századra keltezni, ez ugyanis semmiképpen nem lehet korábbi a VI. sz. elejénél–közepénél). Ugyancsak helytelenül véli a szerző, hogy a dunántúli langobard temetőkben megjelik a prágai típusú kerámia. E régebbi feltevés hibás voltáról ld.: Bóna I., StZ 16/1968, 41–44.; Évezredek hétköznapijai. Bp. 1973, 363–364.) E hatalmas méretű vándorlás népességében Szedov a pšovorszkiak utódait, a Jordanes által említett szklavénokat látja. Ugyanakkor a Lengyelországtól keletre eső területeken egy másik nagy szláv népcsoport, az antok éltek, akik a VI–VII. században szintén óriási területeket szállnak meg: Moldovát, a Don-vidéket, Havaseltét, a Balkánt, Erdélyt s a Kárpát-medence egy részét, részben tehát azokat a területeket is, ahol korábban már szklavénok éltek. Az előbbi csoport műveltségére az ún. prágai-korcsak típusú, az utóbbira pedig a prágai-penykovkai típusú urnák a jellemzőek. Közös az egész szláv kultúrában Szedov szerint a halotthamvasztás szokása és a kemencés földházak. Ez alól kivételt képeznek a VII–VIII. századtól e helyen élő északnyugati (Mecklenburg környéki és pomorzei) szlávok, akik felszíni házakat építettek és más jellegű volt fizekasságuk is.

A földbeásott kőkemencés házakat tehát a szerző szláv etnikus ismérveknek tekinti, s ezen az alapon szláv háznak tekinti a dunaújvárosiakat is. (127. l.) Úgy vélem, az avar telepek feltárása (pl. Kölked, Szekszárd) túlhaladottá tette ezt a megállapítást, s lényegében Bóna